

A pismányi Haluskai-tanya története

Vajda Lajos és köre 1939 és 1940 nyarán Szentendrén

„Szentendre a festők városa” – fogadja a tábla már a 11-es út mentén a városba érkezőket. Az elmúlt, közel százhusz esztendőben Szentendre város múltja, gazdag épített öröksége és sajátos hangulata elválaszthatatlanul összeforrott az ide látogató vagy itt élő képzőművészek alkotótevékenységével. Vitathatatlan, hogy Szentendre a XX. századi magyar művészettörténetben kiemelkedő helyet foglal el. A városban kibontakozó modern és avantgárd művészeti tendenciák helytörténeti vonatkozásait számos kutató feldolgozta már, azonban még mindig akadnak fehér foltok: ilyen a legendás pismányi Haluskai-tanya története, amelyet bár folyamatosan referenciapontként jelöl meg a szakirodalom, a tanya pontos helyszíne már évtizedekkel ezelőtt a feledés homályába merült.

2018-ban indult kutatásunk nyomán azonban sikerült lokalizálni Pismányban a régi Haluskai-tanya helyét, sőt kiderült, hogy az eredeti épület, bár jelentősen átépítve, a mai napig áll. Pismány városrész helytörténeti vonatkozásai különösen izgalmasak, hiszen az elmúlt negyvenötven esztendőben a környék drasztikus változáson esett át. A korábban gyümölcsösökkel, kertekkel és egy-egy gazdasági- vagy nyaralóépülettel, -villával tarkított táj mára sűrűn beépített, új utcaszerkezettel kialakított lakóövezetté vált, így a leírásokból, szóbeli közlésekből és archív fotókról ismert épület beazonosítása közel sem volt magától értetődő.

A szentendrei óvárostól távolabb eső pismányi Haluskai-tanya 1939 és 1940 nyarának eseményeivel írta be

A Haluskai-tanya
2023-ban
Fotó:
Szabó Noémi
© Szabó Noémi

magát a művészettörténetbe. Ekkor a nyaranként a belvárosban dolgozó, szűkös körülmények között élő képzőművészek egy csoportja (akik önmagukat is művésztelepen kívülként aposztrofálták) az olcsóbb lakhatás és egészségesebb munkakörülmények miatt döntöttek a pismányi tanyára költözés mellett. Vajda Lajos és felesége, Vajda Júlia, Szántó Piroska, Bálint Endre, Bán Béla és számos további művész élt és alkotott itt 1939 és 1940 nyarán, akik rengeteg vendéget fogadtak. Vajda Lajos itt, a Haluskai-tanyán készítette utolsó alkotói periódusának főműveit, a nagy szénrajzokat. A háború azonban elsodorta egymástól a barátokat és alkotótársakat, így a Haluskai-tanyát csak az ott megfordulók emlékezete őrizte meg az utókor számára.

Jelen tanulmány részletesen bemutatja a Haluskai-tanya keletkezésének és tulajdonosi hátterének történetét, megkísérli rekonstruálni az 1939 és 1940 nyarán itt megfordult művészek és értelmiségiek, valamint az itt készült műalkotások sorát, majd dokumentumokon keresztül bemutatja, hogy miképpen sikerült lokalizálni a mai napig álló épületet.

Művészek Szentendrén az 1930-as években – Művészet és lakhatási gondok

A Haluskai-tanya szerepének megértéséhez elengedhetetlen, hogy felelevenítsük a szentendrei művészeti élet felvirágzásának tíz évvel korábbi előzményeit. Az I. világháborút követő trianoni békeszerződés következtében Magyarország topográfiája radikálisan megváltozott, amelynek nemcsak messze ható politikai, hanem jelentős kulturális következményei is lettek. A modern képzőművészet bölcsőjeként számontartott és az elcsatolt területekhez tartozó Nagybánya művésztelepe után keletkezett űrt az 1920-as években a Képzőművészeti Főiskola nyári művésztelepei próbálták betölteni, azonban egy új, állandó művészkolónia megalapítása a kultúrpolitika számára is előnyösnek tűnt. Szerencsés egybeesés, hogy 1926-ban nyolc, Képzőművészeti Főiskolát végzett Réti-növendék eleve a művésztelep-alapítás szándékával érkezett Szentendrére, ahol a helyi polgármester idegenforgalmi megfontolásokból is támogatta törekvéseiket. A Szentendrei Festők Társaságának¹ 1928-as megalakulásával egy időben pedig megfelelő helyszínt is talált a városvezetés a fiatal alkotóknak: a belváros északi részén a Munkásbiztosító tudószanatóriumának² és üdülőjének pavilonos épületekkel kialakított ősfás parkját kapták meg az alkotók. A mű-

vésztelep már a kezdetekkor sem alkotott stiláris közösséget, azonban a nagybányai művésztelep szellemiségének mintájára plain airben alkotás alapvető munkamódszerük volt. Azonban Szentendre lokációja, helyzete és hangulata merőben más volt, mint Nagybányáé. A Duna-parti település már ekkor könnyen és gyorsan megközelíthető volt Budapestről hajóval és HÉV-vel – ez utóbbit 1888-ban helyezték üzembe –, ráadásul sajátos településszerkezete, a környező Pilis lankás-hegyes tája értelemszerűen új impulzusokkal látta el az itt tevékenykedő, modernizmusból táplálkozó művészeket. A művésztelep nem volt szigorúan zárt közösség, számos vendégalkotót fogadtak, azonban lehetőségeiket a rendelkezésre álló szálláshely mindenképpen befolyásolta. Éppen ezért sok, nyaranta Szentendrére látogató művész a közeli Szamárhegyen vagy a belváros házaiban bérelt szobát vagy apró zugot.³

Az 1930-as évek folyamán a nyári hónapokban valósággal megtöltötték a művészek a várost, hatalmas társasági élet és jelentős alkotómunka jellemezte ezt az időszakot. Azonban generációs és szemléletbeli különbségek okán nem minden, Szentendrén működő festő azonosult a művésztelep szellemiségével. Bizonyos értelemben előállt a kanonizált, a helyi városvezetés által – bár csekély mértékben, de – anyagilag is támogatott művésztelepiek és a modernizmus progresszívebb útjait választó fiatal alkotók közötti ellentét. A „művésztelepen kívüliek” vezérégyénisége Vajda Lajos (1908–1941) volt, aki már 1923 óta Szentendrén élt szüleivel és testvéreivel, a Dumtsa Jenő utca 4-es számú házban. Vajda 1928 és 1930 között járt a főiskolára, párhuzamosan pedig Kassák Lajos Munka-körével alakított ki szorosabb kapcsolatot. Tanulmányait azonban nem fejezte be, 1930-ban Párizsba utazott, ahonnan csak három évvel később érkezett vissza Magyarországra, felvértelve a korabeli párizsi modern művészet tanulságával. Vajda 1934 és 1936 között szoros kollegiális kapcsolatban dolgozott együtt a rokoni kötelékei miatt 1934-ben a városba érkező Korniss Dezsővel, aki korábban főiskolai csoporttársa is volt. Bálint Endrével 1934-ben ismerkedett meg Vaszary János iskolájában, majd egy évvel később Bálint mutatta be Vajdát a Pozsonyból Budapestre érkező, fiatal Richter Júliának az OMIKE menzáján, akivel 1938-ban házasodtak össze. A Szentendrén összpontosuló művésztársaság valódi kohója volt a kispénzű, zsidó származású főiskolai és egyetemi hallgatók filléres étkeztetését biztosító Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) Üllői úti menzája – a fent említetteken kívül –, itt mélyült el

¹ Alapító tagok: Bánáti Sverák József, Bánovszky Miklós, Heintz Henrik, Jeges Ernő, Onódi Béla, Paizs Goebel Jenő, Pándy Lajos, Rozgonyi László.

² A területen eredetileg a Bárczy család építkezett az 1880-as évektől.

³ Ennek feltérképezését Tóth Antal művészettörténész végezte el. TÓTH Antal: *Őstémák Szentendrén. A képpé formált város*. Bp., Faur Zsófi Galéria, 2012

Vajda barátsága Ámos Imrével, Anna Margittal, Szántó Piroskával és Szín Györggyel is. A főleg zsidó származású fiatal művésztársaság magja tehát 1934-től a nyarakat helyül-közzel már Szentendrén töltötte. Vajda és Bálint ráadásul kapcsolatban is állt a művésztelepekkel, főleg Barcsay Jenővel, bár stílusorientációjuk radikálisan különbözött.

Padlás, manzárdszoba, mosókonyha

Érdemes egy kitérő erejéig feltérképezni, hogy e művészkör alkotói milyen körülmények között éltek és dolgoztak Szentendrén. Vajda Lajos a nyarakat édesapja Dumtsa Jenő utca 4. számú házában töltötte, ahol a sötét és meleg padláson dolgozott. Helyzetét plasztikusan leírja menyasszonyának, Richter Júliának szóló, 1936. augusztus 18-án keltezett levelének egy sora. „Most reggel 6 óra van, újra itt ülök az ominózus padláson, nagymosás volt, és a fejem felett ócska damoklesz kard helyett modern fehérneműdarabok lógnak megint, hogy teljes legyen a végzet.”⁴ Vajda és édesapja között a kapcsolat nem volt felhőtlen, talán ez is lehetett az oka, hogy 1937-ben már inkább szobát bérelt Bálint Endre barátjával, mintsem hogy a nyarat a szülői házban töltsse. Ekkor az úgynevezett Fiala-házban lakott,⁵ amelyet számos vonalrajzán megörökített. A következő évben, 1938-ban összeházasodtak Júliával, amelylyel párhuzamosan Vajda édesapja megvonta fiától az anyagi támogatást. Júliával a téli időszakban Pesten, ismerősöknél vagy bérelt szobákban laktak, azonban az 1938-as nyári, szentendrei tartózkodási helyüket nem sikerült a kutatásnak kiderítenie.

Bálint Endre, aki mesterként tekintett a nála valamivel idősebb Vajdára, egy rövid ideig – feltételezhetően 1937 nyarán – Bindorfer Ferenc költő (1890–1952) Római sánc utca 19. szám alatti házában manzárdszobáját bérelte,⁶ amelyet egy festményén meg is örökített. A korai Bálint-festmény Barta Éva keramikumművész tulajdonában maradt meg és bukkant fel az 1960-as években, jelentősége azért is kiemelendő, mert 1945-ben Bálint szinte az összes korai művét elpusztította, csupán azok maradtak meg, amelyeket még ezt megelőzően elajándékozott.

Az 1935 és 1941 közötti időszakban, Szentendrén kibontakozó művészet az egymásra ható közösségi hálózatok sűrű szövedékét és mély komplexitását mutatja, az alkotói közegkörnyezet és személyi kölcsönhatások feltérképe-

zése pedig fontos adalékkal szolgál a korszak művészetének stílusirányzatában is. Nem véletlen az sem, hogy a II. világháborút megelőző, már feszültséggel teli, de még békésnek mondható korszak akkor fiatal szereplői előszeretettel emlékeznek vissza a pezsgő miliőre a későbbiekben. E visszaemlékezések természetesen szubjektívek, és forrásértékük is csupán fenntartásokkal kezelendő, azonban jól felrajzolják és dokumentálják a szentendrei művészeti élet összetettségét. 1937-től csatlakozott a Vajda körüli társasághoz Szántó Piroska festőművész, akinek az 1980-as években megjelent *Akkor, Szentendrén*⁷ című, bőbeszédű, anekdotikus visszaemlékezése olykor csapongó kronológiával, de mégis plasztikusan írja le a nincstelen társaság lakhatási körülményeit. „Valamennyiünk szobája sötét volt – Szentendre déli stílusú építkezése szigorúan kerülte a napfényt s a nagyon festőien összehányt enteriőrben alig tudtunk helyet szorítani az állványunknak, de persze ezt is iszonyúan helytelenítette a »házinéni«, azt meg, hogy a »többiek« is eljöjjenek esténként, egyszerűen nem tűrték, és énekelni sem volt szabad – pedig örökké énekeltünk, rádiója egyikünknek sem volt, és pénzünk sem, hogy a »nyaralóknak« való szobákra vethessük a szemünket, ahol civilizáltabb állapotok uralkodtak, néhol még angol vécé is akadt, a vizet sem a kútból kellett húzni és este szabad volt »lámpafénynél« énekelni a vendégeknek.”⁸ Bár éppen Szántó Piroska volt közülük a „legszerencésebb” – legalábbis anyagi szempontból. 1937-ben között házasságot a textil-nagykereskedő és amatőr fotóművész Seiden Gusztávval, aki kényelmes megélhetést biztosított Szántónak. Házasságuk azonban nem tartott sokáig, 1939-ben már elváltak, Szántó pedig ismét csak a szerényebb bérleményeket engedhette meg magának.⁹ 1939-ben jó barátnőjével, Törzs Éva festőművésszel (1914–1984) próbáltak megfelelő egyezséggel kényelmes szálláshoz jutni, amelynek felkutatásáról így emlékezik meg. „Évának és nekem elégünk lett a mosókonyhából. Lakást kell keresnünk, hátha följebb, Pismány felé találunk valami jobbat. [...] Kakukkfűves, árvalányhajas, gyönyörű hajlású dombon egy nagyon előkelő külsejű ház áll kerítés nélkül, »odapottyánva a világ végére«. [...] Igen, van lakás, ez kétszobás verandás villa, ő az urával a konyhában lakik, van benne kamra is, szín is, kút is. [...] Ez a Haluskai úrék villája, de ők bérlik, a földet is a villa körül, fel egészen a csúcsig, csak jöjjünk, ő szereti a fiatalokat, ez a hely úgyis olyan elhagyatott, még egy szom-

⁴ VAJDA Lajos levelei feleségéhez, Vajda Júliához. 1936–1941. Szerk. JAKOVITS Vera, KOZÁK Gyula, Szentendre, Erdész Galéria, 1996, 38.

⁵ A kutatás során még nem sikerült azonosítani a szentendrei Fiala-házat.

⁶ PETHŐ NÉMETH Erika – G. SIN Edit: *Írók, költők Szentendrén*. Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1990, 11.

⁷ SZÁNTÓ Piroska: *Akkor, Szentendrén = Jelenkor*, 1981, 11. sz., 981–993.

⁸ Uo., 981.

⁹ Szentendrei nyarairól SZÁNTÓ Piroska: *Elvesztett otthonok*. KAB-DEBŐ Lóránt interjúja = *Jelenkor*, 1986, 5. sz., 453–462.

Vajda Lajos,
Ősnövényszet,
1940

© Ferenczy
Múzeumi
Centrum

széd sincs.”¹⁰ Szántó összeismerkedett a tanya bérlőjével, Hergéth József kovácsmesterrel és feleségével, Hergéth Borbálával, aki az utókor számára Boris néniként vonult be a köztudatba.

A Haluskai-tanya építésének és tulajdonosi hátterének pontos történetét csak a közelmúltban sikerült rekonstruálni. Haluskay Sándor Elek (1895–1970) mérnök 1919 és 1921 között a szentendrei villamosvasút (HÉV) építésében vett részt, majd a város műszaki tanácsosi posztját foglalta el 1921 és 1924 között.¹¹ Haluskay az 1920-as évek folyamán vásárolhatott telket Pismányban, és építette fel a háromszobás, üvegverandás villát. A Pest Megyei Levéltárban őrzött, a Magyar Királyi Adóhivatal által kiadott végzés szerint a pismányi épület 1928 októberétől mint újonnan épített ingatlan, mentesült a házadó megfizetése alól.¹² Haluskay feltételezhetően tanácsosi meg-

bízatásának lejártá után elkövetkező pár évben már csak rövid időszakokat töltött a pismányi villában, és bérbe adta hasznosításra. 1939 körül már biztosan a bajóti származású Hergéth József kovácsmester és felesége, Hergéth Borbála gazdálkodott a tanyához tartozó, akkor még jelentős kiterjedésű területen. Ők jövedelemkiegészítés gyanánt kiadták az épület szobáit, helyiségeit az éppen nyári szállást kereső művésztársaságnak.

A Haluskai-tanya mint művésztelep

A Haluskai-tanya természetesen nem számított hivatalos művésztelepnek, hanem a Vajda Lajos körül csoportosuló, főleg baloldali elköteleződésű és zsidó származású alkotókból álló, nem stiláris alapon, hanem lakó- és baráti közösségként szerveződő társaság volt. Ismét Szántó

¹⁰ SZÁNTÓ: *i. m.* (1981), 985.

¹¹ *Szentendrei arcképcsarnok II. Elődeink.* Szerk. PETHŐNÉ NÉMETH Erika, Szentendre, Polgármesteri Hivatal, 2006, 61.

¹² Vö. 1047/II. – 1929 irat, Pest Vármegyei Levéltár

Piroska írásaiban találjuk meg a tanyán töltött minden napok érzékletes leírását, a közös főzéseket, énekléseket, ő számol be az ott látogatókként megforduló művésztársakról, a tanyán folyó művészeti munkáról, az általános jókedvről, ugyanakkor a külvilág nyomasztó híreiről is. További kutatásokat igényel, hogy a művészcsoport kivonulása Szentendre belvárosából összefüggésbe hozható-e azzal a történelmi ténnyel, hogy 1938. január 11-én Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlése a szélsőségesen zsidóellenes, később a deportálásokért is felelős Endre Lászlót választotta alispánná.¹³ Endre éppen ebben a térségben már 1939-ben (kezdetben sikertelenül) több kísérletet tett antiszemita indíttatású jogfosztó rendeletek bevezetésére, legnagyobb támogatója ebben pedig a lelkesen antiszemita *Szentendre és Buda Környéke* hetilap volt, amely rendszeresen vegzált cikkeiben helyi, zsidó származású lakókat.

Mind Vajda Lajos, mind Bálint Endre visszaemlékezései alátámasztják, hogy a társaság viszonylag nagy létszámban 1939 és 1940 nyarán bérelte ki a Haluskai-

tanyát, az „1940-es nyár volt az utolsó békebeli nyár ott a Pismány árvalányhajjal dekorált dombján, ahonnan ráláttunk a Duna egyik éles kanyarára Pest felé, és még senkit sem fenyegetett a SAS-behívó átkozott szövege, legalábbis őszig nem”.¹⁴

Vajda Lajos 1939-ben huszonkilenc éves volt, igazi „pictor doctus”, aki nemcsak kimagasló intellektusának, hanem szilárd morális-etikai hitvallásának köszönhetően is a társaság rangidős etalonjának számított. Vajda esetében feltételezhető, hogy a környezetváltozás szoros kapcsolatban állt az utolsó két év művészeti termésével. Bálint Endre egészen érzékenyen tapint rá a pismányi környezet Vajdára gyakorolt hatására. „A mellettem lévő hasonló méretű szobában dolgozott jóformán reggeltől estig Vajda, a szoba falára rajzszeeggel kifestett hatalmas méretű csomagolópapírra tussal vagy szénnel, és amit halála utáni esztendőben írtam: »Nem véletlen, hogy a hegyre ment, a természet közelségébe, és a végtelen csönd után vágyott. A természet, a csönd és a magány kellett ahhoz, hogy szinte transzállapotban felfogja annak a világnak a je-

A Haluskai-tanya hátsó, nyeregvetős épületszárnya, a lépcsőn Szántó Piroska, 1960
© HUN-REN BTK Művészet-történeti Intézet – Ferenczy Múzeumi Centrum

¹³ KENDE Tamás: „Útban a totális győzelem felé.” *A provinciális és providenciális antiszemitizmus Szentendre és vidéke nyilvánosságában = Beszélő*, 2008, 11–12. sz., 80–94.

¹⁴ BÁLINT Endre: *Életrajzi törmelékek*. Bp., Magvető, 1984, 362.

leit, melyeket művészete rendszerezett, és az utolsó nyáron teljes egészében megmutatott. Hatalmas méretű tus- és szénrajzok sora következik, különleges témái érdeklődés előzményeivel. Szobájának asztalán fagyókerek, gombák, emberi alakzatú fadarabok, bogáncsszerű növények: csupa olyan holmi, ami más ember számára semmitmondó, és jelentőséggel sem bír. Vajda Lajos úgy nyilatkozott ez időben készült képeiről, hogy közel kerültek a természet-hez. Nem azért, hogy a természet részjelenségeit rajzolta különös átirással, hanem közel került a természet rejtett arcához, az ismeretlen növényi és állati formák világán át, a gyökerek görcsösen kavarodó indáin keresztül, a fák rostjaiban, a rettentő nemtelen szörnyek formációiban és a lélek egy másik világra való emlékezéseiben...¹⁵ Vajda Lajos már 1938-ban radikálisan szakított művein Szentendre motívumvilágával, amelynek helyét ekkor maszkok, távoli kultúrák jelképrendszere, a törzsi művészet univerzális jelei foglalták el, azonban 1939 és 1940 körül teljesen eltűnt a leírható valóság műveiről: gomolygó, organikus jellegű, tussal vagy szénrel rajzolt alakzatok töltik be a képtereit.

Vajda leveleinek tanulsága szerint 1939-ben egészen decemberig a Haluskai-tanyán dolgozott,¹⁶ ekkor már művészársai jó ideje nem voltak ott: felesége, Vajda Júlia – szokásához híven pénzt keresett – Vajda régi jó barátja, Kassowitz Félix nejének varrt ruhákat Budapesten. Vajda az 1940-es nyarat még Szentendrén töltötte (véltetően ekkor készültek utolsó munkái, a nagy szénrajzok jelentős része), de szeptemberben SAS-behívót kapott, előbb Domonyba, majd Ikladra vezényelték munkaszolgálatra, ahol tbc-t állapítottak meg nála, és leszerelték. A sok nélkülözésben legyengült festő a betegségből már nem tudott felgyógyulni, hosszas kórházi kezelés ellenére 1941. szeptember 8-án elhunyt. A Haluskai-tanyára a művészek többé nem tértek vissza, a baráti társaság tagjai szétszóródtak, a háborút többen közülük (Juhász, Cserepes, Ámos) nem éltek túl. A Hergéthy házaspár 1942 körül visszatért a Nyergesújfalu környékén található Bajótra, náluk bujkálva vészelte át Szántó Piroska a deportálások időszakát.

A Haluskai-tanya lakóinak névsorát elsősorban Szántó Piroska visszaemlékezései alapján lehet rekonstruálni: Vajda Lajos, Vajda Júlia, Bálint Endre, valamint Szántó

Piroska bizonyosan itt töltötte 1939 és 1940 nyarát. Az elfeledett festőművésznő, Törzs Éva; a modernizmustól az Európai Iskolán át a szocreál eljutó Bán Béla és felesége, Bán Lívia; a munkásművész Berda Ernő és felesége, Berda Ernőné Krikovszky Gizella; a balatoni tájképfestő Cserepes István, továbbá az 1942-ben az ukrán munkaszolgálaton eltűnt Juhász Berger Pál legalább egy nyáron át, hosszabb-rövidebb időre csatlakozott a társasághoz. A meglehetősen vegyes társaság művészeti minőség szempontjából is heterogén összképet mutatott. Vajda Júlia ekkor még csak ismerkedik a festészettel, az 1939 körül készült művei főleg tájképek és stíluskísérletek. Férje, Vajda Lajos hatása alól sem ő, sem a jó barát Bálint Endre nem tudta magát kivonni még hosszú ideig, egészen az 1950-es évek második feléig. Szántó Piroska – ahogyan írásaiból is olvasható – isteníttette Vajdát, a Haluskai-tanyán eltöltött közös időszakban bizonyos mértékben ő is idomult Vajda stílusához.

Mind Vajda leveleiből, mind Bálint és Szántó visszaemlékezéseiből kitűnik, hogy szinte egész Szentendre feljárt hozzájuk. Bár Korniss Dezső (becenevén Titusz)¹⁷ és Vajda évekkel azelőtt eltávolodott egymástól, Korniss mégis gyakori vendég volt a tanyán, aminek egyik oka lehetett, hogy Szántó Piroska lánytestvérét, Pannit vette feleségül. Vajda Júlia húga, Richter Irina 1939-ben egészen biztosan ellátogatott a tanyára, őt a következő évben Bálint eljegyezte, majd feleségül vette. De egyszer ellátogatott Vas István is a Pismányra, aki a későbbiekben Szántó Piroska férje lett.¹⁸ A Barta Éva–Fekete Nagy Béla művész házaspár szintén 1938-ban kezdett kijárni Szentendrére, Fekete Naggyal Vajda mély művészetelméleti vitákat folytatott.¹⁹ A fiatalokra mindig nyitott Modok Mária szintén gyakori vendég volt, aki megígérte Vajdának, hogy kölcsönadja neki a neves francia művészeti magazin, a *Cahier d'Art* lapszámain.²⁰ A fiatal Mándy Stefániát 1938-ban Bálint hozta be a társaságba.²¹ Ámos Imre és Anna Margit²² szintén szoros kapcsolatot ápolott a Vajda házaspárral, ahogyan megfordult itt Fehér József,²³ Szín György és Bálint Rezső²⁴ festőművész is. A művésztelepiek közül vélhetően Paizs Goebel Jenővel volt a legszorosabb kapcsolata a Vajda-körnek, ő több visszaemlékezés szerint is járt a pismányi tanyán.

¹⁵ Uo., 359–360.

¹⁶ VAJDA: i. m. (1996), 71.

¹⁷ Korniss Dezső szentendrei lakhelye ekkoriban a Bogdányi utca 41. szám alatt volt.

¹⁸ Vö. VAS István: *Azután I. Regény*. Bp., Holnap, 2003

¹⁹ *Dokumentumok FEKETE NAGY Béla hagyatékából*. Közli: PATAKI Gábor – GYÖRGY Péter = *Ars Hungarica*, 1985, 2. sz., 213–232.

²⁰ VAJDA: i. m. (1996), 70.

²¹ Mándy Stefánia nagyszülei Szentendrén vásároltak nyaralót az Ulcisia köz 3.-ban, Mándy a ház 1944-es államosításáig itt töltötte a nyarakat.

Mándy művészettörténészként az 1970-es és 80-as években dolgozott fel Vajda Júlia segítségével Vajda Lajos életművét. MÁNDY Stefánia: *Vajda Lajos*. Bp., Corvina, 1983

²² 1940-ben Ámos Imre és Anna Margit lakhelye Szentendrén, a Kucsera Ferenc utca 1. számú házban volt.

²³ Fehér József festő (1920–1944). 1934-ben közösen bérelt szobát a Képiró utca 8. szám alatt működő garnizállón Vajdával. A másik szobában Ámos Imre és Anna Margit lakott. Itt lakott ebben az időszakban Szín György (1906–1943) is.

²⁴ Bálint Rezső (1885–1945).

A Haluskai-tanya verandája, 1960
Fotó: Körner Éva
© HUN-REN BTK Művészet-történeti Intézet – Ferenczy Múzeumi Centrum

E fiatal művészek élénk és vibráló közösségi kapcsolatainak teljes feltérképezése ma már lehetetlen, azonban tény, hogy a Haluskai-tanyán tett látogatások, baráti beszélgetések és művészeti eszmecserék, valamint Vajda Lajos szellemi búvőkörének hatása a magyar művészettörténet 1945 utáni fejezetének alakulását is nagyban befolyásolták.

Az elfeledett Haluskai-tanya

A szentendrei emlékezetben, a művészet- és helytörténeti kiadványokban természetesen tényként szerepelt a Haluskai-tanya létezése. Vajda Júlia a 60-as évek második felében ellátogatott az épülethez, és körbefotózta Vattay Elemérrel, ahogyan 1960-ban Körner Éva művészettörténész is felkereste a tanyát Szántó Piroskával közösen, és tervezett, a szentendrei művészetet feldolgozó könyvéhez szintén fényképeket készített. Ezen fotósorozatok segítségével lehetett a házat 2024-ben beazonosítani.

Azonban a 2000-es évekre egyre kevesebben emlékeztek arra, hogy pontosan hol is állt az épület. Többek kö-

zött Tóth Antal művészettörténész, illetve Deim Pál képzőművész informális beszélgetéseken még említették, hogy ők maguk jártak ott, de a pontos helyet már nem tudták megmondani. A pontos helyszín beazonosításának lehetetlenségét elsősorban a Pismány hegy arculatának gyökeres megváltozása okozta. A Szentendre gyümölcsöskertjének is nevezett Pismány az 1920-as években még szinte lakatlan volt. Néhány gazdasági épület mellett az 1920-as évektől kezdik a tehetős fővárosiak az első villaépületeket felépíteni, ekkoriban, 1928-ra készül el Haluskay Sándor háza is. 1931-ben már felmerült, hogy elodázhatatlan a terület úthálózatának fejlesztése. „A Királyvölgyi (Pismányi) út kiszélesítése közlekedési és városfejlesztési szempontból szükséges... az É-i irányban lévő régi utat kiszélesítjük, mert az összegyűlt vizet itt tudjuk levezetni.”²⁵ 1933-tól kezdtek el nevet adni a pismányi utaknak, de egészen az 1950-es évekig még mindig nagyon szellős a beépítés, a villákhoz, üdülőkhöz általában hatalmas terület tartozott. A jelentős utak, a Cseresznyés és a Barackos út ekkor már kialakultak, de a terület igazán expanzív fejlődése az 1968-ban meghozott zártkerti

²⁵ PETHŐNÉ NÉMETH Erika: *Szentendre utcanevei. Várostörténeti olvasmány.* Szentendre, Szentendrei Könyvtár, Művelődés Jogáért Alapítvány, 1996, 16–17.

²⁶ Világok között. Vajda Lajos élete és művészete. Szentendre, Ferenczy Múzeumi Centrum, 2018. november 10. – 2019. március 31.

²⁷ SZÁNTÓ: i. m. (1981), 985.

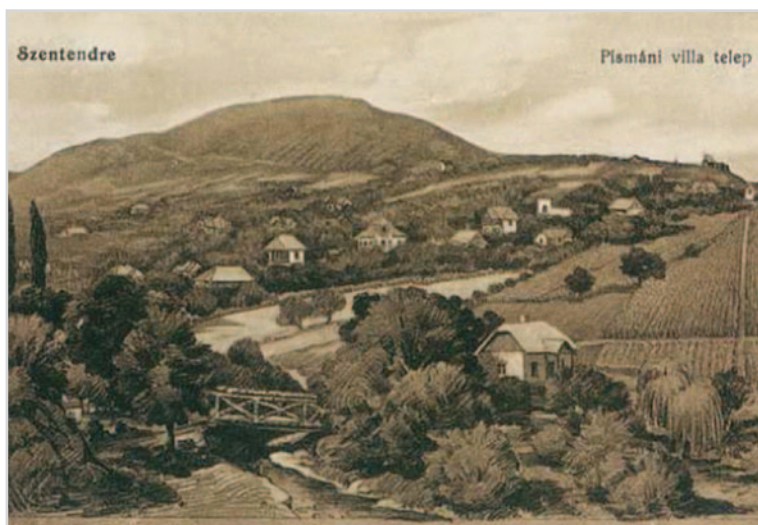
rendelettel indult meg. A szántóföldek megteltek házakkal, új utcaserkezet alakult ki, majd az 1980-as évek végére Pismány hivatalosan is Szentendre új városrésze lett.

A Ferenczy Múzeumi Centrumban 2018 novemberében megnyílt Vajda Lajos életmű-kiállítás²⁶ kapcsán vettük fel a kérdést, hogy vajon hol lehetett a Haluskai-tanya. Hosszas évek aprólékos munkájával végül választ kaptunk rá, azonban tanulságos, hogy éppen azok a visszaemlékezések vezettek sokáig tévútra, amelyek alapján egyébként a legtöbbet tudjuk a helyszínről. Szántó Piroška és Bálint Endre visszaemlékezéseiben, a Haluskai-tanya lokációjával kapcsolatban visszatérő elemként jelenik meg, hogy mennyire messze esett a várostól: a „hegy tetején állt a Haluskai-tanya”,²⁷ „odapottyantva a világ végére”, „ide tartozik a napi négyszeri gyalogút Szentendre és Pismány között, hegynek föl és le”.²⁸ Az írott dokumentumokban és az idősebb szentendrei művészgeneráció szóbeli közléseiben is visszatérő elemként bukkant fel, hogy a tanya a Pismány tetején volt, ami meglehetősen tág területet foglal magában. Mivel a Pismány-hegy két patak (Sztaravoda és Sztelin) völgye között, hosszú hegygerinccel húzódik a Pilis felé, nem maradt más opció, mint bejárni a Barackos út felső részét és mellékutcait, hogy esetleg megtaláljuk a Vattay-fotókról jól ismert épületet. A hosszúságú kutakodás azonban nem vezetett eredményre, ráadásul számolni kellett azzal is, hogy a visszaemlékezésekben leírt tájékoztató pontok nem a mai pismányi állapotok tükrében értelmezendők, hanem a régmúltban. Ugyanis könnyen előfordulhat, hogy a „hegy teteje”, „odapottyantva a világ végére” nem a teljes hegyre vonatkozik, hanem a több vonulattal rendelkező hegy városhoz közelebb eső részére. Ekkor került a kutatás látókörébe

a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézetének a Lechner Tudásközpont által digitalizált légifotó-anyaga, ahol már 1959-ből megtalálhatók voltak Szentendre és környékének repülőről készült felvételei. Ahogyan korábban írtuk, 1959-ben még nagyon gyéren volt beépítve a terület, és a tanya mindenképpen állt, hiszen pár évvel később többen is visszalátogattak oda a társaságból felvételeket készíteni. A Vattay-fotók nagyon alaposan dokumentálták az épület összes oldalát, amelynek leghangsúlyosabb része a lapos tetővel fedett üvegezett veranda volt, amelyhez L alakban egy nyeregtetős házrész kapcsolódott. Az 1959-es légi felvételen egyetlen ilyen épület látható a Cseresznyés és Barackos út által közrefogott és Szentendre belvárosához meglepően közel eső területen. 1965-ben, majd 1971-ben szintén készültek légi fotók, mindkettőn felismerhető a jellegzetes épület. A légi felvételek mai térképre montírozása után pár utcára (Fenyő utca, Körte utca) lehetett szűkíteni a Haluskai-tanya lokációját. A következő lépés a helyszíni bejárás volt, ami még mindig nem kecsegtetett sok reménnyel, hiszen az 1990-es évek óta olyan intenzitású építkezési és átépítési hullám jellemzi a területet, ami valószínűtlenné tette, hogy az 1928-ban felhúzott épület a mai napig álljon. A bejárások során végül egyetlen olyan épületet sikerült találni, amely számításba jöhet Haluskai-tanyaként, amely ráadásul nem is közútról, hanem elzárt magánútról volt csupán megközelíthető. A nyomozás ezen pontján sikerült felvenni a kapcsolatot a beazonosított ház tulajdonosaival, akik készségesen rendelkezésre álltak, és körbevezettek az épületen.²⁹ A házat az 1990-es években felújították, és emeleti ráépítést kapott, de a körítő falai szinte érintetlenek maradtak. A bizonyító erejű azonosítást továbbra is a Vattay-fotók segítették, amelyeken jól látszik, hogy az épület külső fala jellegzetes rajzolatú terméskőből készült. A régi fotón lévő rajzolat pedig több helyen megegyezik a mai állapottal. Az épület nyeregtetővel fedett hátsó traktusa szinte érintetlen állapotban maradt meg, a legnagyobb átépítés az üvegezett verandát és a tetőszerkezetet érintette.

Ma már csupán egészen kicsi kert tartozik a házhoz, és nyoma sincs a környéken árvalányhajnak vagy a Szántó Piroška által sokat emlegetett pöfeteggombáknak. A mindig változó arcú Szentendre viszont gazdagabb lett egy helytörténeti emlékkel, a Haluska-tanyával, ahol 1939 és 1940 nyarán szerelmek szövődtek, nagy, közös főzések zajlottak, ahol fiatal művészek a háború árnyékában szerb népdalokat énekeltek, és ahol a magyar művészettörténet egyik legfontosabb műtárgygyűjtése, Vajda Lajos utolsó szénrajzai megszülettek.

Szentendre
1920-ban,
képeslap
© Ferenczy
Múzeumi
Centrum

²⁸ BÁLINT: *i. m.* (1984), 89.

²⁹ Az épület ma lakóházként funkcionál. A tulajdonosok 2022-ben vásárolták a házat, kérésükre a pontos címet nem közöljük.